

Holland Festival '75

Stary Teatr, Krakow

Amsterdam – Stadsschouwburg – woensdag 11 juni 1975 – 20.15 uur
Scheveningen – Circustheater – donderdag 12 juni 1975 – 20.15 uur
Rotterdam – Schouwburg – vrijdag 13 juni 1975 – 20.15 uur

Stary Theatr, Krakau

Stanislaw Wyspianski

Novembernaut

dramatische scenes met
muziek van
Zygmunt Konieczny

Bewerking, regie en decor	Andrzej Wajda
Kostuums	Krystyna Zachwatowicz
Regie-assistenten	Margita Dukiet, Jerzy Stuhr, Edward Lubaszenko
Wysocki	Jerzy Stuhr
Grootvorst	Jan Nowicki
Joanna	Teresa Budzisz-Krzyzanowska
Gendre	Stefan Szramel
Kuruta	Stanislaw Gronkowski
Makrot	Boleslaw Smela
Officier van dienst	Adam Romanowski
Kadet I	Aleksander Fabisiak
Goszczynski	Maciej Szary
Nabielak	Leszek Piskorz
Student I	Mieczyslaw Grabka
Student II	Jerzy Fedorowicz
Frieze	Tadeusz Jurasz
Regisseur van het Variété Theater	Zofia Niwinska
Faust	Jerzy Fedorowicz
Gretchen	Anna Dymna
Mefisto- Kudlicz	Mieczyslaw Grabka
Generaal Chlopicki	Edward Lubaszenko
Officier Dabrowski	Leszek Piskorz
Bronikowski	Mieczyslaw Grabka
Luitenant Czechowski	Jerzy Fedorowicz
Luitenant Zaliwski	Leszek Piskorz
Gendre Junior	Maciej Szary
Wincenty Krasinski	Andrzej Buszewicz
Generaal Zymirski	Wladyslaw Olszyn
Lubowidski	Jozef Morgala
Potocki	Edward Dobrzanski
Generaal Nowicki	Tadeusz Jurasz
Koetsier	Wladyslaw Olszyn
Lukasinski	Leszek Piskorz
Lelewel	Aleksander Fabisiak
Lelewel's zuster	Margita Dukiet
Pallas Athene	Barbara Bosak
Nike van Napoleon	Ewa Ciepiela
Nike van Salamis	Margita Dukiet
Nike van Thermopylae	Elzbieta Willowna
Nike van Cheronea	Elzbieta Karkoszka
Kore	Anna Dymna
Leidster van het Godinnen-koor	Wanda Kruszewska
Ares	Jan Nowicki
Satyr I	Boleslaw Smela
Satyr II	Maciej Szary
Demeter	gastrol van Zofia Jaroszevska

Regie-assistenten	Margita Dukiet, Jerzy Stuhr, Edward Lubaszenko Jacek Tomasik
Bewegingen	Tadeusz Rybski
Metaalwerken ontworpen en vervaardigd door	Z. Hajduga
Organisatie-assistent	Z. Osinski
Literair adviseur	Katarzyna Kwasniewska
Toneelleiding	Zdzislaw Kurpanowa
Souffleuse	Stefania Zaleszczuk
Garderobe dames	Jozef Kania
Garderobe heren	Andrzej Skos, Kazimierz Laskawski, Franciszek Miekina
Dekor-uitvoering	Krystyna Kulawska
Kapwerk	Halina Pazderska
Hoeden	L. Policht, Co-op. 'Gromada', Krakau
Schoeisel	Leszek Malik
Chef belichting	Jan Rojkowski
Geluidstechniek	Wojciech Kurpan
Voorstellingsleiding	Zdzislaw Rohjkowski
Technische leiding	Anna Mikuszevska
Toneelassistentie	

De voorstelling duurt ongeveer twee uur; er is één pauze.

voor Holland Festival	Bob Ruivenkamp
technische supervisie	Donald Klein, Gerrit Maronier,
technische assistentie	Jos Mom, Paul Ruivenkamp
adviezen	Joanna Bilski, Janine Brogt

Met dank aan Maria Alvarado, Jan Pawel Gawlik, Maria Mozden-Kmicik, Pools Kunstenaarssekretariaat Pagart, de Poolse regering en Alpha-hotel, Amsterdam.

Scène uit 'Novembarnacht'

Samenvatting van de handeling

Scène 1

Proloog: Pallas Athene doet een oproep aan haar Zusters Nike, godinnen van de overwinning, om aan te treden om aan de gebeurtenissen in de nacht van 29 november 1830 deel te nemen. Polen zal in oorlog komen met de Tsaar.

Deze nacht ontwaakt Polen tot een nieuw zelfstandig leven

De Nike van Napoleon eist een open gevecht en is tegen het heimelijk vermoorden van de Grootvorst, die namens de Tsaar Polen bestuurt. De Nike van Cheronea herinnert aan de verloren strijd der Grieken en waarschuwt voor de nederlaag.

Het Koor bezingt het tafereel:

een lange corridor in de Kadettenschool in het Lazienki Park in Warschau, waar de actie begint: de opstand van de jonge officieren.

Scène 2

Kapitein Wysocki komt in de school en roept iedereen op tot de opstand; geeft orders.

Pallas Athene vergezelt hem en wakkert de strijd aan. 'n Groep kadetten zal op de brug bij het monument van de Koning enkele niet-militaire opstandelingen ontmoeten om samen de Grootvorst te ontvoeren of te doden.

Deze zal onverwachts in zijn slaap aangevallen worden. De scène eindigt met de uitroep: 'te wapen.'

Lied van Wysocki (Scene 2)

*Op! Broeders, kadetten, soldaten,
te wapen, te wapen, te wapen!
Houdt nu uw geweren paraat en
kom op de appèlplaats! Wij laten
een storm gaan door landen en straten!
Te wapen, te wapen, te wapen!
Wij breken de ketens en banden
die knelden om hals en om handen.
Gezegend ons wapengekletter,
dood aan de ontaarde bezetter
die hier onze troon kwam onteren
en liederlijk kerken besmeren.
God zelf neemt ons lot in Zijn Handen,
bevrijdt alle volken en standen!*

*Te wapen voor Polen! Wij wreken
het bloed dat hier stroomde in beken
en hoe men ons trachtte te breken.
Verhef u! Stijg op uit uw krochten
een beter lot dient nu bevochten!
Draag hoog het hart, fiere soldaten!*

Scène 3

In het paleis van de Grootvorst heerst onrust. Iets vreemds gebeurt er in de stad. Men ziet een brand. De Grootvorst tilt niet zwaar aan het gebeuren, blijft alleen met zijn vrouw Joanna en leest haar een brief van de Tsaar voor met het bevel om, in geval van nood, militair geweld in te zetten. Joanna probeert te ontdekken hoe de Grootvorst zich zal gedragen in geval van een opstand en welke kant hij zal kiezen, maar hij blijft op zijn hoede.

Scène 4

In het park dichtbij het paleis schuilt een verborgen groep burgerlijke samenzweerders, studenten en schrijvers. Ze wachten op de officieren die Wysocki hun toestuurt.

Scène 5

In het paleis voert Joanna een verdere dialoog met de Grootvorst. Haar onrust is duidelijk zichtbaar. Ze wil naar het park lopen om te zien wat daar gebeurt. Haar man echter trekt haar in het bed . . .

Scène 6

De samenzweerders wachten tevergeefs. Er komt niemand. Het nachtelijke park wekt onrust door het geruis van de takken . . . Er verschijnt niemand . . .

Scène 7

Joanna en de Grootvorst komen verliefd en verenigd terug. Joanna opgewekt door de liefde, spreekt over de toekomst, ze ziet zichzelf met de Poolse kroon, naast de Grootvorst, de Poolse Koning, onafhankelijk van de Tsaar.

Deze fantastische plannen eindigen in ruzie en een woede-uitbarsting van de Grootvorst.

Adjudanten komen binnen met hun vertrouwde spion Makrot; in hun kielzog veronttrustende berichten over de voorbereidingen van de opstand. Maar ook ditmaal negeert de Grootvorst het gevaar; hij gelooft niet dat de Polen durven opstaan tegen zijn heerschappij. Hij stuurt iedereen naar bed en laat de kandelaars doven . . .

Scène 8

Samenzweerders wachten nog steeds op orders, wapens en een leider. Intussen lopen door het nachtelijke herfstpark twee godinnen: Demeter – en Kore haar dochter, die nu afscheid neemt van haar moeder, om de wintermaanden met haar man Hades in de onderwereld door te brengen. De Moeder wanhoopt, maar de dochter is gehoorzaam aan de wetten der natuur en verdwijnt in de onderwereld. Nu komen de Kadetten van Wysocki. De gewapende samenzweerders gaan naar het paleis van de Grootvorst.

Dialogoog van Kore met Demeter (Scene 8)

Kore

*Een paar geheimen van de onderwereld
zal ik u nu onthullen moeder, nee
ik ben niet arm daarginds: het zaad
van alle vruchten is zorgvuldig opgeslagen
in rijke onderaardse schuren, en als ik
die zaden en die granen doe ontkiemen
herleven ze als bloem op aarde en
dan baren ze op hun beurt vele vruchten.*

Demeter

*Zie, alle groen sterft aan de bomen
nu 's nachts de kille vrieswind blaast.
Zie: alle takken zwart van rouw . . .*

Kore

*Moeder, het zaaiseizoen breekt weldra aan,
ik moet mij spoeden naar de Hades terug
want daar ben ik bewaakster van het zaad
dat ik van alle rijpe vruchten oogst.
De wonderen die plaatsvinden aldaar
zijn zonder mijn aanwezigheid niet mogelijk.*

Demeter

*Wat dood vroor vóór het zaad kon dragen, moet
dat dan verrotten op de kille vaalt?*

Kore

Nieuw leven wordt juist op de dood behaald.

Scène 9

Weer de salon in het paleis. Alles slaapt, wakend zijn alleen de dronken vertrouwelingen van de Grootvorst. Tumult! De deur wordt geramd, dienstbodes brengen de slapende Grootvorst weg, nét op tijd, want de opstandelingen dringen binnen. De Grootvorst is nergens te vinden, alleen één deur blijft dicht, maar opeens verschijnt Joanna in de deuropening. De opstandelingen durven de drempel van haar slaapkamer niet te overschrijden, want dat zou een overtreding zijn van de ridderlijke code. Ze vinden de Grootvorst nergens en moeten vluchten voor de naderende Russische troepen.

De Grootvorst komt op het toneel; hij is geschokt . . . verloren . . . Pas als hij aangekleed wordt in zijn parade-uniform, trekt hij zijn zwaard. Hij zal, tegen de hoop van zijn vrouw in, vechten tegen de opstand. Vooral, omdat hij hulp krijgt van een van de Poolse generaals, Potocki. De Grootvorst beveelt hem: *'Marchez sur Varsovie et massacrez tout'*, en zijn van schrik verstijfde vrouw: *'Ontwaak uit je droom'* . . .

Pauze

Scène 10

Op dezelfde avond wordt in het Variété-Theater in Warschau 'Faust' gespeeld. Op het toneel verschijnen Satyrs onder leiding van de spion Makrot en verstoren de voorstelling met behulp van cabaretachtige scènes gericht tegen de Grootvorst. Zij maken er een politiek grotesk en literair cabaret van. In een loge zit de, op zijn verzoek door de Grootvorst ontslagen Poolse Generaal Chlopicki. De aanwezigen in de Schouwburg weten allen dat hij, in geval van een opstand de leider zou moeten worden.

De opstandelingen dringen het Theater binnen en willen de daar aanwezige Russische officieren arresteren, maar Chlopicki neemt hen in bescherming en verjaagt de opstandelingen. Als hij alleen blijft, verschijnt voor hem de Nike van Napoleon en herinnert de Generaal aan zijn grote overwinningen in dienst van Napoleon. Ze verleidt hem met beloften en voorspelt hem dat hij de dictator van de opstand zal zijn en dat hij in drie dagen de opkomst en de val beleven zal. De Generaal is vastbesloten alles op één kaart te zetten.

Scène 11

Met het nieuws van de opstand rent één van de opstandelingen door de straten en roept: 'de opstand is uitgebroken' In de straten bewegen zich de troepen. Ze worden beschermd door Pallas Athene. Met het bericht over het uitbreken van de opstand rent de opstandeling naar . . .

Scène 12

. . . zijn vriend, Professor Lelewel. Deze moet de nieuwe regering gaan vormen, de andere Ministers benoemen. Maar Lelewel heeft zijn persoonlijke drama. Zijn vader sterft en hij kan en wil hem niet alleen laten. Het gesmeek en de bedreigingen hebben geen resultaat. De opstandeling gaat weg zonder iets te bereiken. Op dit moment verschijnt Hermes en begeleidt de ziel van de overleden Vader naar het hiernamaals. Lelewel en zijn zuster treuren om de Vader.

Op het toneel komt de Nike van Cheronea en roept: *'te wapen'* . . .

— jullie zijn heden vrij . . . — jullie zijn heden vrij!

Scène 13

De straat bij nacht. Pallas Athene begeleidt de bewegingen van het leger en zendt verspreide korpsen naar het Arsenaal. In deze richting haast zich ook Wysocki met zijn soldaten. Dwars op hun weg staat de verrader Generaal Potocki. Hij probeert tevergeefs de soldaten te overtuigen, dat ze de Grootvorst te hulp moeten komen. Het andere bataljon komt óók. Er wordt geschoten. De generaal valt dodelijk gewond neer; de opstandelingen gaan met de woorden: *'Bloed, bloed'*, over tot de aanval.

Scène 14

In de lege straat probeert de spion Makrot te vluchten, maar hij wordt herkend door de menigte, die hem wil doden. Voor 'n ogenblik lukt het hem de aandacht van de mensen af te leiden door te wijzen naar de koets : de door de Polen gehate Generaal Lewicki. Iemand schiet, er valt een dode, maar het blijkt dat de Poolse patriot Generaal Nowicki gedood werd. De spion wordt door de menigte gepakt

Scène 15

In het lege paleis de vrouw van de Grootvorst. Droom van Joanna. In haar droom ziet ze haar man als god van de oorlog Ares die opkomt met godinnen van de overwinning. De strijd is gestreden. De Nikes laten hun vleugels zakken. Ze zullen niet meer vechten. Door het lege paleis loop Kore ; met gouden sleutels sluit ze de kamers af terwijl ze zingt :

Lied van Kore (Scene 15)

Kore

*Reik mij de sleutels van het slot
zodat ik ieders hart en ziel
kan sluiten voor 't naargeestig lot.*

*Nieuw leven schenk ik aan de tijd
die toekomst heet en die straks leeft
van wat er uit mijn zaad gedijt.*

*Daar waar 'k mijn gave zaden plant,
baart straks de aarde nieuwe vrucht :
nieuw leven schenk ik mens en land !*

*Uit zaad van grote vaders spruit
een leger zonen van de daad :
die roepen ooit de vrijheid uit !*

*Al wat aan kwaad schuilt in dit land
wied ik met wortel en met tak
als onkruid uit, met vaste hand.*

*Nog veel beproeving en veel strijd,
veel leed ook, ligt er in 't verschiet.
Ik zal het helen met de tijd . . .*

*Vandaag is het volbracht en wat aan bloed
vergoten werd, zal niet verloren gaan
want het bevrucht de velden en uit as
die nu nog smeult, herrijst het leven.
Het is volbracht :
slaap goden, slaap nu . . .
slaap mensen, slaap.*

Scène 16

Het koor bezingt het Openlucht Theater op een eiland in het park waar in de diepe nacht alle gevallen komen en op de trappen van het toneel liggen. Charon vervoert alle doden met zijn boot naar het rijk der schaduwen. Pallas Athene en de Nikes zingen het afscheidslied :
*'Ik gaf hun 'n vonk van 't geluk voor een moment,
hun verdriet beleven ze zelf als ze terugkeren'.*

Scène 17

De Grootvorst staat op 'n vroege ochtend in het verlaten park; Hij wil geen beslissingen nemen of bevelen geven. Hij geeft zijn troepen opdracht Warschau te verlaten. Hij neemt afscheid van zijn vrouw en heeft 'n bitter gesprek met de Poolse Generaal Krasinski. Hij twijfelt aan zijn loyaliteit.

'Jullie geloven niet in Polen, Ik geloof wel in haar. . .'

Hij laat een Poolse gevangene, patriot Lukasinski halen. Stelt hem aan de generaal als voorbeeld.

Gegroet morgenstond van de vrijheid, de verlossingszon daagt'

zingt de gevangene, terwijl hij wordt weggeleid.

De Grootvorst blijft alleen achter peinzend over het ongewone wonderlijke van de natuur en van de geschiedenis. Hiermee eindigt het stuk.

Lied van Lukasinski (Scene 17)

*O maak ze toch fel, Heer,
vol weerstand en streven
en help ze hun kracht te bewaren.
Een gruw'lijke cel, Heer,
is nu nog mijn leven,
maar ooit komt na bittere jaren
een eind aan die hel, Heer,
en zal hoog verheven
mijn geest met de vrijheid gaan paren.*

Eens zullen ze lokken

de Warschause klokken:

*'DE-MOR-GEN-DER-VRIJ-HEID-BREEKT-AAN-NU
DE-ZON-DER-VER-LOS-SING-KOMT-OP!'*

Slotmonoloog van de Grootvorst (Scene 17)

*Welnu, de bomen zullen in de lente
met nieuwe knoppen prijken; maar 't is nu pas
november en een hachelijk seizoen. . .*

*Gisterennacht eerst ving dit alles aan,
waarmee begon het, wat is er geschied?*

Het afgefallen blad dekte de weg. . .

Het dorre blad. . .

Scène uit 'Novembarnacht'

Kanttekeningen bij de personages

Wysocki

Piotr (1797–1874), vanaf 1827 onderofficier en instrukteur aan de Kadetten-school in Warschau; in 1828 richtte hij 'n illegale organisatie op, het Patriotisch Verbond, dat als doel had door opstand onafhankelijkheid te bereiken; op 29 november 1830 begon Wysocki de opstand met de aanval op de Belvedere-residentie van de Russische grootvorst Konstantijn; hij raakte gewond, werd krijgsgevangene; verbannen naar Siberië, keerde in 1857 terug naar Polen; hij liet 'Memoires van P. Wysocki' over de opstand van 29 november 1830' na.

Grootvorst

Konstantijn (1779–1831); tweede zoon van de Russische Tsaar Pavel I. Vocht in het Russische leger onder Suvorov in de oorlogen tegen Napoleon. Na de stichting van het Koninkrijk Polen werd hij in 1816 opperbevelhebber van het Poolse Leger en kreeg van zijn broer Tsaar Alexander (tevens Koning van Polen) de titel van onderkoning. In 1820, na de scheiding van zijn eerste vrouw, de Saksische prinses Anna, trouwde hij beneden zijn stand met de Poolse gravin Joanna Grudzinska, waardoor hij afstand moest doen van de Russische troon (1822) ten gunste van zijn jongere broer Nikolai. Een gevolg hiervan was dat de tsaar geen invloed meer wenste uit te oefenen op het bestuur van het land. Na het uitbreken van de opstand trok Konstantijn zich terug uit Warschau samen met het Russische leger. In de volgende maanden was hij bevelhebber van de reserve-troepen. Kort daarna stierf hij aan cholera.

Joanna

(1799–1831); beroemd om haar schoonheid; na haar huwelijk met Konstantijn in 1820 gaf Tsaar Alexander haar de titel van Prinses van Lowicz. Zij vergezelde Konstantijn op zijn terugtocht uit Warschau; stierf kort na zijn dood.

Gendre

Alexy: generaal-majoor van het Russische leger; hoorde tot het hof van Konstantijn; super-spion; neergeschoten tijdens de aanval op de Belvedere.

Kuruta

Dymitr; (1770–1838); van Griekse afkomst; generaal-luitenant van de Russische infanterie; favoriet van de Grootvorst, zijn plaatsvervanger als hoofd van het Poolse leger; chef-staf; ook chef van de geheime politie en spionage.

Makrot

Henryk – een van de meest handige geheime politie-agenten in het Poolse Koninkrijk, gevangen tijdens de Novemberopstand; in augustus 1831 opgehangen door het volk in Warschau.

Dienstofficier

luitenant Pavel Alexandrow; buitenechtelijke zoon van Konstantijn.

Goszczyński

Seweryn; (1801–1876); romantisch dichter; hij behoorde tot de groep van niet-militaire samenzweerders die in de nacht van 29 november de aanval hebben gedaan op de Belvedere; tijdens de opstand vocht hij als vrijwilliger. Na de capitulatie van Warschau vluchtte hij naar Oostenrijk, opgejaagd door de politie en emigreerde later naar Frankrijk.

Nabielak

Ludwik; (1804–1883); schrijver en journalist; hij leidde de aanval op de Belvedere; later nam hij deel aan vele veldslagen; in 1831 trok hij met zijn legerkorps de Oostenrijkse grens over en emigreerde naar Frankrijk.

Frieze

opperkamerdienaar van de Grootvorst.

Rozmaitosci Theater –

– Variété Theater – een van de twee Poolse toneelgroepen in Warschau, bestond sinds 1829 onder leiding van Kudlicz.

Kudlicz

Bonawentura Kudlicz (1780–1848); beroemd acteur; speelde met succes in klassieke tragedies ook in komedies, vooral karakterrollen; vertaler van vele toneelstukken; leraar aan de Toneelschool in *Warschau*.

Generaal Chlopicki

Jozef (1771–1854); opperbevelhebber van de Poolse legioenen in het leger van Napoleon; beroemd geworden in de oorlog tegen Oostenrijk, Pruisen en Rusland (1807–1808) en vooral tegen Spanje (1807–1812). Buitengewoon talentvolle strateeg; een typische 'officier de fortune'. Zwaar gewond eind 1812, nam geen deel aan de oorlog van Napoleon tegen Rusland en werd in 1813 op zijn verzoek van zijn functie ontheven. Na de kapitulatie van Parijs meldde hij zich bij Tsaar Alexander die hem benoemde tot divisie-generaal van het leger van het Poolse Koninkrijk.

Met de opperbevelhebber van het Poolse leger, Konstantijn, was zijn houding in eerste instantie korrekt; pas na een konflikt tijdens een militaire parade in 1818, diende Chlopicki zijn ontslag in. Dit werd door iedereen als een patriotische daad beschouwd en maakte hem enorm populair. Hij was tegen alle militaire akties tegen Rusland en wilde geen deel nemen aan de opstand. In deze Novembernacht was hij in het theater; hij voelde een afkeer tegen de opstand die hij beschouwde als een ordinare revolutie en geen echte oorlog. Na een paar dagen overleg met conservatieve politici besloot hij toch mee te doen. Op 5 december 1830 riep hij zichzelf tot diktator uit. Hij trachtte openlijk tot overeenkomst met Rusland te komen voor het onderdrukken van de revolutie, waarmee hij alle kansen om deze oorlog te winnen heeft teniet gedaan. In maart 1831 werd hij zwaar gewond en vertrok naar Krakow, waar hij tot het einde van zijn leven bleef.

Officier Dabrowski

Florian (1798–1848); luitenant van de infanterie, een van de meest aktieve deelnemers aan de conspiratie die leidde tot de Novemberopstand.

Bronikowski

Ksawery (1796–1852); journalist, deelnemer aan de samenzwering van Wysocki; vertegenwoordiger van de progressieve fraktie en pleiter voor het vormen in het geheim van een nieuwe regering en voor samenwerking met het volk vóórdát de opstand zou worden uitgeroepen. Het was zijn idee om Lelewel daarbij te betrekken. Na het uitbreken van de opstand riep hij het volk op, het Arsenaal leeg te halen. Heeft als vrijwilliger meegevochten. In mei 1831 gekozen tot vice-president van Warschau. Na het mislukken van de opstand (oktober 1831) woonde hij in Duitsland, daarna in Parijs.

Luitenant Czechowski

Leon (1797–1887); van het bataljon grenadiers; deelnemer aan de opstanden in 1830–'31; 1846; 1848; 1863.

Luitenant Zaliwski

(1797–1855); militair leider van de overval op het Arsenaal; later organiseerde hij partisanen-troepen in Polen en Litouwen.

Na het mislukken van de opstand trok hij naar Galicië (Poolse provincie onder Oostenrijks bezetting) waar hij probeerde Poolse korpsen te organiseren om tegen Rusland te vechten. Gearresteerd door de Oostenrijkse autoriteiten, veroordeeld tot 20 jaar gevangenisstraf; in 1848 dankzij amnestie vrijgelaten; vertrok naar Frankrijk waar hij zijn politieke aktiviteiten voortzette. Overleed in Parijs.

Gendre Junior

zoon van gen. Alexy Gendre; officier bij de Cavalerie van de Grootvorst; krijgsgevangen genomen door Poolse patroelje in de nacht van 30 november.

Wincenty Krasinski

(1789–1858); vader van Zygmunt die een van de grootse Poolse romantische dichters was; gezagvoerder van het Poolse leger in Frankrijk; favoriet van Napoleon. Na het Congres in Wenen commandant der garde in Warschau. Hij wilde carrière en fortuin maken en het lukte hem onmiddellijk in de smaak te vallen bij Alexander en Konstantijn.

Was 'n felle tegenstander van elke politieke en sociale verandering. In de nacht van de 29ste november snelde hij met zijn regiment naar de Belvedere en stelde zich onder bevel van Konstantijn. Vluchtte kort daarna naar St. Petersburg.

Generaal Zymirski

(1778–1831); in 1797 in dienst getreden bij de Poolse legioenen in Italië; tijdens deze oorlog gevangen genomen door Oostenrijkers; daarna gevochten op San Domingo – daar door de Engelsen gevangen genomen en vastgehouden op Jamaica. In het leger van het Poolse Koninkrijk was hij een van de weinig hoge Poolse officieren die onder Konstantijn hun eer en persoonlijke integriteit hebben behouden. Tijdens de Novemberopstand was hij generaal van de infanterie; is gesneuveld in de veldslag.

Lubowidzki

Mateusz (1787–1874); een van de vertrouwelingen van de Grootvorst; senator, vice-president van Warschau, een van de hoogste autoriteiten van de geheime politie; carrière-maker, bedrieger en provocateur; zwaar gewond in de nacht van 29 november, is desondanks gevlucht naar Wroclaw (Breslau) waar hij hetzelfde beroep uitoefende.

Potocki

Stanislaw (1776–1830); officier van het Poolse leger in de armee van Napoleon; benoemd tot generaal en senator van het Poolse Koninkrijk – goed bevriend met Konstantijn, maar ook zeer populair en geliefd in Warschau, werd door de samenzweerders van Wysocki beschouwd als de mogelijke leider van de opstand in het geval Chlopicki zou weigeren. In de nacht van 29 november trouw gebleven aan Konstantijn. Kwam naar de Belvedere met zijn soldaten om de Grootvorst en zijn hof te beschermen. Beschouwde de opstand als revolutie en avontuur. Dezelfde nacht dodelijk gewond toen hij op straat een grenadier-kompagnie probeerde te overreden niet deel te nemen aan de strijd.

Generaal Nowicki

Jozef; diende vanaf 1807 in het Poolse leger onder Napoleon; nam deel aan de oorlogen van 1807–1814; benoemd tot generaal in het leger van het Poolse Koninkrijk. Eerlijke man en goede patriot; door een tragisch misverstand doodgeschoten door de Kadetten in de nacht van 29 november.

Lukasinski

Walerian (1786–1868); majoor infanterie; richtte al in 1819 de Nationale Vrijmetselarij op, een gecamoufleerde nationale bevrijdingsorganisatie. Was tegen elke unie met Rusland; was ook sociaal-progressief.

In 1821 werd zijn organisatie gedeeltelijk ontdekt door de geheime politie; Lukasinski werd gearresteerd en na 2 jaar onderzoek tot 9 jaar zware gevangenisstraf veroordeeld. Na 'n mislukte vluchtpoging werd zijn straf verdubbeld. In 1827 in het geheim uit de provincie naar Warschau getransporteerd: op 30 november 1830 meegenomen door het terugtrekkende leger van Konstantijn. Op bevel van Tsaar Nikolai opgesloten in een speciale kerker Schlüsselburg waar hij tientallen jaren geen mensen mocht zien. Pas in 1862 in betere omstandigheden maar steeds onrechtvaardig in de gevangenis gehouden ondanks de vele protesten en petitie's uit Polen.

In 1863–'64 schreef hij zijn memoires (in 1960 in Polen voor het eerst uitgegeven). Daarna werd hij krankzinnig en stierf 4 jaar later. Hij was een symbool van de strijd tegen politieke en sociale onderdrukking van Polen in de 19e eeuw geworden.

Lelewel
Joachim (1786–1861); beroemd historicus, pedagoog, politiek en sociaal werker. Hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Wilna (1815–'24), ontslagen vanwege politieke activiteiten. Ging naar Warschau en werkte daar wetenschappelijk. In 1828 is hij Kamerlid geworden van de oppositie – wat hem zeer populair maakte.

Na het uitbreken van de opstand lid van de tijdelijke Poolse regering. Na de capitulatie van Warschau gevlucht naar Parijs waar hij zijn politieke activiteiten voortzette; moest in 1832 Frankrijk verlaten, als 'gevaarlijk revolutionair'. Ging in Brussel wonen, waar hij wetenschappelijk werk verrichtte en veel publiceerde, doch een hoogleraarschap aan de Universiteit van Brussel weigerde. Zijn ongewone eruditie, veel baanbrekende publikaties en politiek liberalisme hebben hem in West-Europa veel bekendheid en waardering gegeven. Lelewel was bevriend met Marx, Engels, Herzen, Mazzini, etc.

Pallas Athene –

– Griekse godin van de wijsheid, de kunst en het handwerk, voorvechtster en leidster in de strijd; was alleen maar gewapend om rechtvaardige zaken in bescherming te nemen en de mensen het welzijn, en het geluk van de vrede te verzekeren. In het Lazienki Park staan verschillende beelden van Pallas Athene.

Nike –

– Gr. Overwinning; Lat. Victoria – post-homeriaans voortbrengsel van poëtische fantasie der Grieken; gehoorzaam aan de wil van Zeus, waarvan de overwinning afhangt; aanwezig bij de veldslagen; roept de triomf der helden uit; in de beeldende kunst gewoonlijk gevleugeld afdalend uit de hemel voorgesteld.

Salamis –

– eilandje nabij de westkust van Attika waar in 480 v. Chr. de Perzische vloot van Xerxes tegen de Griekse vloot onder Temistoteles een zware nederlaag leed.

Thermopylae

– smalle pas van Thessalia naar M.-Griekenland gelegen tussen zee en bergen. Hier boden de Grieken (de Koning van Sparta Leonidas met 300 man) heroïsch weerstand tegen het oprukkende Perzische leger onder Xerxes; verraden door Efiates zijn alle Grieken gesneuveld en de Perzen hebben Attica en Athene bezet.

Cheronea –

– stad in Boeotië waar Filipos van Macedonië in 338 v. Chr. een beslissende overwinning behaalde op Atheners en Thebanen die als beginpunt van het hellenisme geldt, maar ook het einde van de onafhankelijkheid van Hellas was.

Kore

(of Persefone) – dochter van Demeter; volgens de legende door Hades geroofd en naar de onderwereld meegenomen. Diep bedroefd dwaalde Demeter over de aarde, waar alles kwijnde en honger heerste. Toen zij vernam waar Kore was, beklagde zij zich bij Zeus die Hades beval om Kore aan haar Moeder terug te geven. Omdat bleek, dat Kore reeds 'n paar granaatappelpitten gegeten had in de onderwereld en daarom tot die wereld behoorde, besliste Zeus dat zij 2/3 van het jaar bij haar Moeder op aarde moest doorbrengen en de rest (de wintermaanden) als gemalin van Hades in de onderwereld. Sindsdien nam zij jaarlijks, laat in de herfst, afscheid van haar Moeder en de hele natuur stierf af om weer te bloeien als zij in de lente terugkwam. Het hierin weerspiegelde natuurritme schijnt ook ten grondslag te hebben gelegen aan de mysteriedienst van Demeter en Kore te Eleusis.

Ares –

(lat. Mars) – god van de verwoestende strijd, zoon van Zeus en Hera.

Satyr –

– dier-mens met bokspoten, horens en een staart, bosdemon, symbool van zinnelijke lust.

Demeter –

– Moeder Aarde; zuster van Zeus, godin van het graan en in het algemeen van de landbouw, die als begin van een geordende menselijke samenleving gold.

Novembernacht

Historische situatie van Polen in 1830

Om het historische moment van de Poolse opstand tegen de Russische overheerser op 29 november 1830 beter te begrijpen is het nodig te weten wat de situatie van Polen in de negentiende eeuw was. Tegen het einde van de achttiende eeuw werd Polen verdeeld en ingelijfd bij drie machtige buurlanden: Rusland, Oostenrijk en Pruisen, en verdween van de kaart van Europa.

Een korte periode van hoop op onafhankelijkheid groeide bij de veldtocht van Napoleon in oostelijke richting en daarmee de stichting van het hertogdom Warschau, surrogaat voor een vrij Polen. Deze hoop trok alle patriotten naar de grote Franse Armée en deed hen onder Napoleon vechten. De val van Napoleon vernietigt deze hoop. In 1815 sticht het Congres van Wenen, dat het politieke klimaat en de staatkundige kaart van Europa voor honderd jaar heeft bepaald, het Koninkrijk Polen. Maar het bestaat binnen de grenzen van het Russische imperium en Tsaar Alexander van Rusland wordt de Poolse koning.

Het Poolse leger wordt tot een minimum beperkt, maar wordt toch geleid door officieren die onder Napoleon gediend hebben. De opperbevelhebber is Grootvorst Konstantijn, broer van de Russische Tsaar, tevens onderkoning van Polen. De Polen zijn nooit akkoord gegaan met deze situatie. Er worden geheime patriotistische organisaties opgericht, vooral onder officieren, studenten en intellectuelen. Dezen hebben de opstand in november 1830 uitgeroepen met de hoop volledige politieke onafhankelijkheid van Polen te bevechten.

29 november 1830

De Novemberopstand hoort thuis in één golf van revolutionaire en nationalistische bewegingen in West-Europa, zoals in Frankrijk, België (tegen Holland) en Italië, maar de voornaamste aanleiding ertoe was de binnenlandse situatie in het Koninkrijk Polen: de Russische Grootvorst hield zich niet aan de Poolse constitutie, de liberale parlementaire oppositie werd onmogelijk gemaakt, censuur en geheime politie werden uitgebreid, studenten en militairen gearresteerd.

Berichten over de juli-revolte in Parijs en de augustus-opstand in België hebben Warschau geëlectriseerd. Het door Wysocki in 1828 opgerichte Nationale Verbond begon voorbereidingen te maken voor de opstand. De door de Tsaar geplande interventie in het Westen en zijn bedoeling daarbij het Poolse leger in te zetten hebben die opstand versneld.

De avond van de 29ste november 1830 deed een groep van burgerlijke samenzweerders een aanval op de residentie van de Grootvorst, de Belvedere. Grootvorst Konstantijn trok met zijn troepen weg uit Warschau, de hoofdstad was vrij. Vele Poolse generaals verzetten zich tegen de opstand, sommigen kozen de zijde van Konstantijn, het gewone volk bleef, afgezien van een aanval op het Arsenaal, afzijdig. Aanvankelijk leek de opstand gelukt, maar de opstandelingen bleken niet in staat een regering te vormen; anarchie heerste in de hoofdstad. Het stuk van Wyspianski beperkt zich tot die ene nacht, maar de opstand was pas in oktober 1831 echt ten einde. toen Warschau kapituleerde voor een overrompend Russisch leger.

De november-revolutie heeft doorgewerkt in het Poolse denken en in de Poolse romantische literatuur. Het stuk van Wyspianski is tegelijkertijd een bekroning daarvan en een afrekening ermee. Hij kreeg het idee ervoor in 1889, dus zestig jaar na dato in het Lazienki-park in Warschau, waar het allemaal gebonnen was. Hij schreef het van 1901 tot 1904. Het werd voor het eerst opgevoerd in Krakow een jaar na zijn dood, in 1908.

Gebouwen, monumenten en beelden die in het park en rond het paleis staan, hebben invloed gehad op de conceptie van het stuk en op de handeling; de hele omgeving is betrokken in de dramatische visie: mythologische beelden, het monument van koning Jan III Sobieski, het openluchttheater op het eiland, de kadettenschool, de Belvedere. Beelden van mythologische goden heeft de schrijver tot leven gebracht, in de handeling gebruikt. De integratie daarvan met historische personages uit 1830, met daaronder de mythe van Demeter en Kore heeft de verbintenis tot stand gebracht tussen de raadselachtige krachten van de natuur met de golfbewegingen in de geschiedenis, van de mysterieuze vloek die als een dreiging boven de opstand hing, met de spontane hoop op een overwinning in een voorjaarsontwaken, het blijvende mysterie van leven en dood.

Wajda en Wyspianski

De geschiedenis en de legende van de novemberopstand vormen de kern van het stuk en zijn dus een onmisbare factor om het te begrijpen.

De interpretatie, van Andrzej Wajda, is te beschouwen als een polemieek met de legende van de novemberopstand. Het woord polemieek moet men niet te letterlijk opvatten, want het stuk is niet het werk van een historicus maar van een dichter. Wajda is misschien niet zo zeer trouw aan het 'theater' van Wyspianski, wel aan de aard van zijn fantasie ondanks zijn neiging tot effectbejag en sentimentaliteit. Wajda deinst hier nergens voor terug. Een pathetiek waar men kippevel van krijgt, inkonsekwenties, regievondsten van hem zelf en van anderen. Het hele spektakel, soms bijna een opera met uitstekende muziek van Konieczny, heeft evenveel tekortkomingen en 'grafomanie' in een puur theatrale zin. als het origineel die in literaire zin bevat. De bewerking van Wajda (een uitstekend voorbeeld van dramaturgisch werk) heeft bepaalde gebreken van de auteur verdoezeld, maar was toch niet in staat alle zwakke punten van de dichtertoneelschrijver op te heffen.

'Novembarnacht' van Wyspianski heeft een patriottistische inhoud die voor nu toch te naïef moet lijken. In de encenering uit Krakow zijn die naïviteiten voelbaar maar aan de andere kant hebben ze een bepaalde zin. Van 'Novembarnacht' wordt terecht gezegd dat het een drama van de plaats van handeling is en die plaats van handeling is het Lazienki-park. In de voorstelling van Wajda blijft van het park weinig over, wel het monument van koning Jan III Sobieski (het geeft niet dat het op doek geschilderd is), herfstbladeren, de korridor van de kadettenschool, de Belvedere. Maar de zin van het begrip 'drama van de plaats van handeling' wordt hier uitgebreid: het is geen park meer, het is Polen. Polen met zijn door de romantici vertelde geschiedenis. Er is hier een verheerlijking van de onafhankelijkheid, maar wat die onafhankelijkheid zou moeten betekenen is van minder belang. En alhoewel het geroep 'Te wapen', te wapen' begrijpelijk genoeg klinkt, is er evenveel patriotisme als gebrek aan politieke nuchterheid in aanwezig. Een euforische uitbarsting van patriotisme, begeleid door de tot leven gebrachte Griekse beelden, adeldom, moed, heldendom en waanzin. Poolse martelaarschap – Poolse Thermopylai.

In 'Novembarnacht' van Wajda zijn er geen positieve helden. Zijn interpretatie bedoelt niet mee te slepen maar te waarschuwen. Het is een waarschuwing tegen het in vervoering raken door bepaalde mythen. Alles wat betrekking heeft op de opstand is hier tot een symbool samengeperst. De Griekse godinnen zingen pathetisch hun teksten, de Poolse leiders hebben geen individuele karaktertrekken. Zij roepen op tot de strijd, vechten en sneuvelen, – verweven met de Griekse goden in een nachtmerrie-achtige werkelijkheid. Een reusachtige en onbeweeglijke Pallas Athene; de Nike van Napoleon als uit een heroïsch schilderij gestapt, komt in het theater tot een bijna erotische verhouding met Chlopicki; geweldig magisch gezang, waarvan men alleen maar kan begrijpen dat het oproept tot de strijd; het geloop op de-plaats-rust van een van de opstandelingen; psychedelisch licht; de spookachtige belichting van de boot van Charon. En dan wordt plotseling alleen maar de scène tussen Demeter en Kore een werkelijk commentaar op deze hele waanzin. Alleen naar de kinderlijke Kore luistert men met aandacht, want zij drukt iets meer uit dan deze naïeve en onwijze bekoring van de dood.

Maar de werkelijke commentator van de opstand is de Grootvorst Konstantijn. In 'Novembarnacht' wordt de opstand hoofdzakelijk door zijn ogen gezien. Want het gaat er niet om hoe de opstand werkelijk verliep, maar hoe hij zich voordeed aan Konstantijn. Deze Grootvorst, gespeeld door Jan Nowicki, is jong (een breuk met de literaire traditie, hij werd altijd voorgesteld als oud, zoals hij ook was), gespleten, Hamlet-achtig, heen en weer geslingerd tussen ambitie en lafheid, tussen 'Pool-zijn' en de tsaar, hartstochtelijk, ongelukkig, toch afkeerwekkend. Maar vooral intelligent, ironisch, en elk moment schuil gaand achter een masker, vooral in zijn scènes met Joanna, zijn Poolse vrouw. De opmerkingen van Konstantijn leggen de vinger op de zere plek van de Poolse zonden, niet omdat zijn opmerkingen tendentius zijn, maar omdat zij inzicht geven. Wie weet heeft de broer van de tsaar de tragiek van de Poolse opstand het raakst begrepen. Hij is er door gebiologeerd, niet omdat hij de opstandige Polen als helden ziet, maar omdat deze uitbarsting voor hem even mysterieus als onwijs is.

In de Poolse literatuur zijn er weinig werken die deze donkere bladzijde uit de geschiedenis zo helder maken — en dat door de kijk van een politieke tegenstander. Had de regisseur de interpretatie van Wyspianski zo afstandelijk begrepen als zij is, dan zou hij gekomen zijn tot een koele, logische interpretatie, terwijl zijn encenering hartstochtelijk, inkonsekvent en tragisch is.

Stanislaw Wyspianski

Edward Gordon Craig werpt in zijn boek 'Towards a new theatre' (1913) een rhetorische vraag op over toneelesthetiek van Wyspianski: 'Weet iemand iets over Wyspianski en zijn school?' Deze vraag blijft tot de dag van vandaag voor de meerderheid van het Europese publiek rhetorisch. En toch was Wyspianski een ideale verpersoonlijking van Craig's droom van een soevereine toneelkunstenaar. Wyspianski, geboren in Krakow 1869 en daar overleden in 1907, was toneelschrijver, dichter, schilder, glazenier, boekverluchter en toneelhervormer. Zijn leven en werk waren sterk gebonden aan Krakow en omgeving. In 1887 heeft hij daar zijn gymnasium-opleiding voltooid. Ondertussen was hij 1884-'85 al begonnen te studeren aan de academie voor beeldende kunsten, een opleiding die hij van 1887 tot 1895 voortzette. Hij volgde in 1887-1890 en 1896-1897 colleges aan de Jagellon-universiteit van Krakow in geschiedenis, kunstgeschiedenis en literatuur.

In 1890 maakte hij zijn eerste lange buitenlandse reis (Italië, Zwitserland, Frankrijk, Duitsland en Praag). Tussen 1891 en 1894 is hij drie keer in Parijs geweest, waar hij kennis maakte met Gauguin en Les Nabis. Zijn artistieke reizen en zijn verblijven in Parijs hebben hem in contact gebracht met de nieuwe ontwikkelingen in de Europese kunst, zijn kennis van oude meesters verdiept. Zijn fanatieke bezoeken aan Parijse theaters hebben in hem het toneelschrijversinstinct gestimuleerd.

Aanvankelijk, in de jaren 1890-1900, overheerste in zijn artistieke bedrijvigheid het bezig zijn met de beeldende kunsten: ontwerpen voor glas in lood, wand-schilderingen in kerken, grafiek, boekverlichtingen waren even belangrijk deel van zijn werk als het schilderen. In deze genres was hij een typisch vertegenwoordiger van Jong Polen (Jugendstil), Karakteristiek voor zijn decoratieve stijl is zijn flexibele en gevoelige lijn, vol leven en geladen expressie, waarmee hij zijn voorkeursmotieven van planten en bloemen en ook moeder-kind relatie neerzette. Andere trekken in zijn schilderkunst leiden naar Gauguin, Les Nabis, Van Gogh en de Japanse kunst. Zijn originaliteit ligt niet in de vorm maar vooral in de ongewoon-brede toepassing van deze vormen en in de filosofie die tot uiting komt in deze vormen en die het leven begrijpt als een proces van onvermijdelijk zich verbranden. Zijn beeldend werk heeft dit proces van de existentiële en biologische kant laten zien, waar vandaan de aangrijpende melancholie van dat werk. Zijn literaire werk heeft dit proces in verband met de geschiedenis en de plicht getoond, vandaar hun sobere klimaat en morele pathos.

Hij begon toneel te schrijven in 1898. Aanvankelijk waren zijn stukken weinig origineel, gebaseerd meestal op motieven uit de oudheid. Werkelijke originaliteit bereikte hij pas toen hij een synthese vond tussen symbolische sfeer-tekenende elementen en een eigen monumentale expressie van de voorstelling. Het enorme succes van zijn stuk 'Het huwelijk' (1901) maakte van een weinig opgemerkte kunstenaar iemand die men ging vergelijken met de grootste Poolse romantische dichters.

Op het thema van een werkelijke anecdote — het huwelijk van een bevriende dichter met een boerinnetje van een dorp nabij Krakow — toen erg in de mode — laat hij zijn karakters, die vertegenwoordigers zijn van alle standen en beroepen, discussiëren over literatuur, zaken en politiek — en dat laatste loopt uit op een pijnlijke confrontatie van het dromen over vechten voor onafhankelijkheid met de geestelijke weekheid van de samenleving die dat zou moeten doen.

Dit soort van dramatische compositie, die de traditie van het grote romantische repertoire herneemt en verbindt met de ideologische analyse van de hem omringende werkelijkheid, heeft hij nog in twee stukken toegepast, in 'Bevrijding' (1903) en 'Acropolis' (1904).

De thematiek van de Novemberopstand heeft Wyspianski in drie van zijn stukken op een aangrijpende manier toegepast: 'La Varsoviennne' (1898), 'Lelewel' (1899) en 'Novembnacht' (1904).

Behalve in 'Het Huwelijk' heeft Wyspianski nog twee keer gebruik gemaakt van de moderne thematiek in 'Anathema' (1899) en 'De Rechters' (1907). Beide stukken zijn gebaseerd op authentieke feiten van de kriminele kroniek uit die tijd en hebben de konstruktie van een Griekse tragedie.

Andere toneelstukken van Wyspianski zijn hoofdzakelijk gebaseerd op Poolse legendarische en middeleeuwse geschiedenissen (b.v. 'Boleslaw Smialy' 1900; 'Kazimierz Wielki' 1900; 'Henryk Pobożny' 1903; 'Piast' 1903; 'Legenda I' 1898; 'Legenda II' 1904; 'Skalka' 1907 e.a.).

De historische drama's van Wyspianski verschillen van de andere in dit genre zoals b.v. van Goethe en Schiller omdat zij een historisch perspectief hebben – perspectief van verleden en toekomst. Historische episoden die als hun kern en basis functioneren zijn geen fragmenten van de ontwikkeling van de geschiedenis maar 'n karakterisering van de achtergronden. Continuïteit en eenheid van het historische vervolg is de basis en de regel van de konstruktie van deze stukken. De gebeurtenissen stammen direkt van de oorspronkelijke bodem waarop ze zich afspelen. Deze bodem is een onmisbaar deel van het drama, een belangrijk element van de werkelijkheid ervan en niet alleen maar een decoratieve achtergrond of landschap. Men zou kunnen zeggen dat Wyspianski's stukken een dramatisering zijn van de geschiedenis van de oorspronkelijke bodem. Noch de thematiek, noch de historiografie, noch de filosofie zijn daar het belangrijkste, wel het beschouwen van het dramatische werk als de basis voor een voorstelling, wat zijn toneelwerk een homogeen en zelfstandig karakter geeft. Zijn werken worden toneelpartituren genoemd. Wyspianski schreef precieze regie- en choreografie-aanwijzingen en maakte décor- en kostuum-ontwerpen. De woorden schrijvend zag hij en suggereerde hij de enscenering ervan. Het brede gamma van zijn interesses en zijn artistieke werken maakt Wyspianski een uitzonderlijke figuur in de ontwikkeling van de Poolse kunst.

Scène uit 'Novemberrnacht'

De toneelhervormingen van Wyspianski

De toneelhervorming van Wyspianski was in de eerste plaats een breuk met het traditionele toneel, dat de handeling en het verhaal in dialogen weergaf. Hij wilde de visuele, de beeldende elementen een functie geven gelijkwaardig aan die van het woord. Hij werkte, kan men zeggen, naar een scenoplastiek toe. Zijn inscenering maakt de scenografie ondergeschikt aan een harmonisch plan voor de hele voorstelling. Dit leidt tot een eigen scenische logica, een eigen plastische uitdrukking, een eigen architectonische structuur en een eigen kleurengamma voor elk stuk.

Dank zij het samenbrengen van verschillende kunstvormen bereikt hij een integraal theater, waarin de visuele conceptie niet ter illustratie dient, maar het drama zelf uitdrukt op een gelijkwaardige manier als de acteur dat met het woord doet. De dramatische werking wordt niet alleen door de acteur veroorzaakt, maar ook door de toneelarchitectuur, rekwisieten, kostuum en licht. Wyspianski is een meester in synthetische visie. Hij is nooit tevreden met een synthese zonder in te gaan op de aard van een detail, zonder recht te doen aan de eigen aard van het materiaal. Architectuur, toneellandschap, zelfs een rekwisiet, zijn, evenals personages, verwijzingen naar een werkelijkheid. In zijn strijd tegen het naturalisme op het toneel begint hij met de natuur en eindigt met haar om te smelten door de kracht van zijn verbeelding; hij eerbiedigt haar maar wordt niet aan haar verslaafd.

Bij Wyspianski ondergaat de werkelijkheid een gevoelsmatige omvorming volgens de logica van zijn dramatische conceptie om een zo groot mogelijke expressiviteit te bereiken.

Verschillende kunstgenres, ontstaan in verschillende landen en periodes, komen samen in zijn toneelwerk; oudheid, renaissance, moderne (19e-eeuwse) Franse en Duitse schilderkunst, Poolse historische schilderkunst uit die eeuw, dat alles heeft gevoels-associatieve waarde voor zijn toneel en voor de plastische vorm van zijn stukken. Dat eist van de toeschouwer een creatief gebruik van zijn verbeeldingskracht. Zijn originaliteit hierin bestaat uit het slopen van de wand tussen de irrationele wereld van de illusie en de werkelijke wereld, zoals bijvoorbeeld door het tot leven brengen van schilderijen en beelden en door het maken van kunstwerken tot dramatis personae. Niemand volgde hem daarin na en niemand na hem heeft dit opnieuw bereikt.

Hieraan is een van de belangrijkste toneelontdekkingen van Wyspianski verbonden: namelijk het ontwikkelen van een hele dramatische conceptie vanuit één plaats van handeling. Meestal is dat een bepaalde architectonische ruimte. Het is dus drama gebonden aan een bepaalde reële plaats, zoals in Novembernacht aan het Lazienki-park in Warschau.

Wyspianski, die altijd zei 'onder compositie versta ik kleur', heeft de functie van kleur voor toneel ontdekt. Noch Craig noch Appia heeft hier aandacht aan besteed. Zij hebben zich alleen maar bezig gehouden met driedimensionale grijze blokken, terwijl bij Wyspianski de kleur een zeer belangrijke factor is bij het vormen van toneelruimten. Dank zij kleurcontrasten bereikt Wyspianski ruimtelijke werking binnen het lijsttoneel. Wyspianski ziet elk van zijn stukken in een eigen kleurengamma. Kleur krijgt de betekenis van een symbool, is een karakteristieke factor van een personage uit het stuk, kleur wordt een van de meest functionele elementen van zijn scenoplastiek.

Wyspianski maakt gebruik van verschillende insceneringstechnieken. Zijn filmprojectie in 'Protesilas en Laodamia' (1899), het opnieuw gebruiken van simultaan-toneel in 'Hamlet', 'Zygmunt August' en 'De Cid' lopen vooruit op vondsten van Erwin Piscator. Elk van zijn stukken bevat een ontdekking, hetzij een wijze van toneelbouwen, hetzij de compositie van het toneelbeeld, hetzij het gebruik van nieuwe toneeleffecten die uit het stuk zelf voortkwamen. Alles wat zich pas in het moderne Europese toneel begon te verwezenlijken, alle ideeën die toneelmakers tot vandaag proberen uit te broeien, heeft Wyspianski voorvoeld, voorzien en geïntroduceerd in zijn regie- en decoraanwijzingen bij zijn toneelstukken, zoals in zijn studie over 'Hamlet', waarmee hij al voor 1905 een heel nieuwe weg voor de ontwikkeling van het toneel uitstippelde. Vóór het jaar dus waarin de hervormingen van Reinhardt en Craig pas beginnen te ontstaan. Wat men bij Reinhardt, Craig, Meyerhold, Piscator en zelfs Giraudoux en Pirandello beschouwt als nieuw en origineel, is al te vinden in toneelstukken van Wyspianski.

Andrzej Wajda

Andrzej Wajda, geboren in 1926, is cineast en toneelregisseur en een van de stichters van de Poolse filmschool.

Hij volgde een opleiding in de schilderkunst in Krakow en studeerde daarna regie aan de bekende filmacademie van Lodz.

Zijn filmdebuut was 'Generatie' (1955), met daarna films als 'Het Kanaal' (1957), onderscheiden met de zilveren palm in Cannes, 'As en diamant' (1958), onderscheiden in Venetië, 'Lotna' (1959), 'Onschuldige tovenaars' (1960), 'Samson' (1961), 'As' (1965), 'Alles te koop' (1968) en ook 'Landschap na de slag', 'Jacht op vliegen', 'Het huwelijk' (1973), een verfilming van Wyspianski's toneelstuk, het zeer geslaagde 'Het beloofde land' (1974), gebaseerd op een roman van de Nobelprijswinnaar Reymont. Meerdere scenario's van zijn films zijn trouwens gebaseerd op literaire werken.

Zijn toneelproducties in het 'Stary' Theater in Krakow hebben voor enkele verrassingen gezorgd, in het bijzonder 'Demonen' naar Dostojewski en 'Novembernacht' van Wyspianski. Beide voorstellingen, zoals ook de recente 'Zaak Danton', hebben zowel in Polen als in het buitenland groot succes gehad. Uitgaande van zijn schilder- en filmervaringen geeft hij zijn toneel een nieuwe, verhelderende dimensie.

Met diep psychologisch inzicht analyseert Wajda de mensen in het stuk in extreme situaties als de naderende dood en grote beslissende omwentelingen tegen de achtergrond van politieke en sociale gebeurtenissen. Hij ziet de Poolse romantiek in een nieuw scherp licht en probeert de bestaande schematische opvattingen daarvan te veranderen. Hij maakt voor zijn toneel gebruik van artistieke expressiemiddelen van verschillende soort, bijvoorbeeld close-ups, muziek en beeldende kunst. Hij komt soms gevaarlijk in de buurt van de kitsch maar komt er nooit echt in terecht.

Stary Teatr

Het Stary Teatr ('Oude Theater') uit Krakow is een van de twee oudste toneelgezelschappen van Polen, opgericht in 1781. Vanaf 1799 tot 1893 speelden zij in hetzelfde gebouw als tegenwoordig, d.w.z. sinds 1945 – de oudste schouwburg van Polen. Het gezelschap werkt op twee verschillende tonelen en telt 230 personen (samen met de technische ploeg en de administratie).

Sinds 1970 werkt het gezelschap onder de artistieke leiding van J. P. Gawlik – schrijver en toneelcritikus. De groep streeft naar een eigen artistiek model dat zich weerspiegelt in o.a. de repertoire-keuze. Daarbij vindt het gezelschap dat zijn reden van bestaan ligt in interpretaties van de belangrijkste Poolse en buitenlandse toneelwerken, die aan het moderne publiek universele waarheden en onvergankelijke schoonheid bieden.

Op het repertoire van het 'Stary Theater' vindt men in de laatste jaren Mickiewicz en Wyspianski naast Dostojewski, Witkiewicz en Shakespeare, Kafka en Tsjechov, Marlow en Osborne, Beckett en Rozewicz.

Aan het gezelschap zijn veel internationaal bekende kunstenaars verbonden, zoals J. Jarocki, Z. Konieczny, M. Prus, K. Swinarski, A. Wadja, K. Wisniak en K. Zachwatowicz.